

Dr. KARLA LAŠTOVKY

ZA VZDĚLÁNÍM

KNÍŽKY PRO KAŽDÉHO

11-E-114

VÝVOJ ŘÍŠE RAKOUSKÉ

NAPSAL

UNIV. PROF. DR. KAMIL KROFTA

SEMINÁRNÍ

Hist.-práv.

11/11/11
oddelení

V PRAZE

NAKLADATEL JOS. R. VILÍMEK

SPÁLENÁ ULICE.

1. Do r. 1526.

Země, jejichž spojením pod vládou dynastie habsburské r. 1526 položen byl základ ke vzniku naší říše, až do té doby nevyvíjely se nikterak jednotně. Rozestupovaly se ve tři navzájem úplně samostatné státní skupiny, z nichž každá žila svým vlastním životem. Někdy se sice na čas některé z těchto skupin nebo jejich části sdružovaly ve společný útvar státní — tak za Přemysla Otakara II. vznikla velická říše *česko-rakouská*, za krále Albrechta II. a potom jeho syna Ladislava Pohrobka na krátkou dobu část zemí starorakouských byla spojena s Čechami a Uhrami a koncem XV. století dynastie jagellonská spojila ve svých rukou země koruny české a uherské —, ale spojení takové bývalo nejen pomíjející, nýbrž také zcela vnější, ryze dynastické, nedotýkajíc se nikdy hlouběji vnitřních poměrů spojených zemí, neuvádějíc jich v těsnější jednotu věcnou.

Ale ani žádná ze tří skupin státních, k jichž trvalému spojení došlo r. 1526, nebyla prve vnitř jednotná. Státoprávní jednota koruny české, k níž vedle království českého a markrabství moravského od doby lucemburské trvale náležely také obě Lužice a řada knížetství horno- a dolnoslezských, byla sice stanovena slavně a určitě zákony Karla IV. z r. 1348 a 1355, ale skutečný svazek mezi jednotlivými zeměmi české koruny

Všecka práva — i právo překladu — vyhrazena.
Sbírka „Za vzděláním“ je vydána za účasti Osvětového svazu
za red. Dra P. Zenkla.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PRÁVNICKÉ FAKULTY U
STARÝ FOND 01347
Č. inv.:

Koupí od
Darem od *P. H. H. H. H.*
v _____ za Kčs
Inv. čís: 35.505
Sign:

byl velmi volný. Každá z nich měla své samostatné zřízení zemské, své vlastní sněmy, úřady a soudy, každá byla spravována podle vlastních zákonů, třeba jménem a z moci společného panovníka. Podobně tomu bylo ve státní skupině uherské, kde vedlejší země, zvláště Chorvatsko se Slavonií a Sedmíhradsko, vyvíjely se neméně samostatně než vedlejší země koruny české. Nejméně skutečně jednoty bylo do r. 1526 ve třetí státní skupině potomní monarchie rakouské, v zemích starorakouských. O vládu nad těmito zeměmi se dlouho dělilo několik rodů panovnických a teprve rodu habsburskému se podařilo dostat je postupně všechny ve svou moc. Koncem XIII. stol. (r. 1282) propůjčil římský král Rudolf, zakladatel moci habsburské, svým synům oboje Rakousy, Štýrsko a Krajínu. V stol. XIV. dostali k tomu Habsburkové Korutany (r. 1335), Tyroly (r. 1363) a některá menší území při moři Jaderském. Zprvu vládli Habsburkové nad těmito zeměmi společně; ale od konce XIV. stol. počali se o ně dělit tak, že vzniklo na území starorakouském několik menších skupin zemských, z nichž každá měla svého vlastního panovníka a své vlastní zřízení státní. Kdežto s počátku XV. stol. země starorakouské dělily se na čtyři takové skupiny zemské s vlastními panovníky, v potomní léta nastávalo postupně jejich sjednocování. Již r. 1411 dvě z těchto skupin spojeny v jedno, takže odtud byly jen skupiny tři. K prvé patřilo Štýrsko, Korutany a Krajína, ke druhé Rakousy nad Enží i pod Enží, ke třetí Tyroly. Ze tří větví rodu habsburského, jež vládly v těchto třech skupinách zemských, vymřela již v polovině XV. stol. smrtí Ladislava Pohrobka větev rakouská, jež se byla domohla také vlády v Čechách a Uhřích. Tím se stalo, že oboje Rakousy přešly v držení větve štýrské, jejížto zástupce, německý císař Fridrich III., od r. 1463 spojoval ve svých rukou vládu nade všemi zeměmi starorakouskými mimo Tyroly. Ale i Tyroly se dostaly koncem XV. stol. (1490) v moc syna Fridrichova, cis. Maximiliána I., který

po smrti otcově r. 1493 posléze všechny země starorakouské sjednotil pod svou vládou. Tou dobou již také dědickými smlouvami s královským rodem českým a uherským připravována půda spojení Čech i Uher s rodovou državou dynastie habsburské. Spojení to pak r. 1526 skutečně nastalo, nikoli ovšem na základě oněch smluv, nýbrž tím, že vnuk císaře Maximiliána Ferdinand I., jenž dohodou se starším bratrem císařem Karlem V. nabyt vlády nade všemi zeměmi starorakouskými, byl povolán na trůn český i uherský svobodnou volbou tamních stavů.

Nebylo-li mezi zeměmi říše rakouské do r. 1526 vnější jednoty, není divu, že ani jejich vnitřní vývoj nebyl ve všem stejný a jednotný. Ačkoli na všechny tyto země v jejich vývoji působí mocný vliv západoevropský, zvláště německý, takže se v jejich vnitřních poměrech objevují hojně analogie, podobnosti i shody, přece nelze nevidět mezi nimi vážné a podstatné rozdíly. Pokud jde o poměry ústavní, o něž nám tu hlavně jde, základní a nejdůležitější rozdíl mezi zeměmi starorakouskými na jedné a mezi Čechami i Uhrami na druhé straně byl ten, že se v Čechách a Uhřích vývoj počíná samostatnými státy národními, kdežto na území starorakouském jeho východiskem jsou uměle vytvořené články vyššího ústrojí státního, říše franské nebo římsko-německé.

Stavše se součástí říše franské, země starorakouské byly úplně přičleněny k jejímu státnímu organismu. Byly rozděleny ve správní obvody, jichžto správa byla svěřena královským úředníkům franským: hrabatům, markrabím. Moc těchto královských úředníků, která byla jen jaksi výronem vyšší moci královské, byla nad to oslabována tím, že se na území svěřeném jejich správě rozkládaly rozsáhlé statky církevních ústavů i světských velmožů, vyňaté milostí královskou z jejich pravomoci a podřízené přímo společné nejvyšší moci říšské. Nebylo tu tedy opravdu jednotných

území správních, tím méně jednotných zemí nebo států, nebylo tu ani jednotné moci vladařské. Hrabata, markrabí i vévodové, kteří tu byli ustanovováni vykonávat práva královská, byli původně pouzí zřízenci králů franských a později německých, pouzí úředníci říšští, držící své úřady v léno od říše, a jejich moc byla podstatně omezována zasahováním moci říšské do vnitřních poměrů jejich správního území, hlavně pak tím, že na území tom trvaly četné mocnosti, duchovní i světské velkostatkáři, nepodrobené jejich pravomoci, nýbrž podané přímo říši.

Teprve časem se moc těchto někdejších úředníků říšských povznesla tím, že se domohli větší samostatnosti naproti říši a větší moci nad územím svěřeným jejich správě. Podařilo se jim strhnouti na sebe valnou část práv, která původně byla vyhrazena moci královské, uvésti pod svou moc ony mocnosti, dříve na ni nezávislé a jen přímo říši poddané, a zjednati si proti nim oporu v nové vytvořených vyšších třídách společenských, nové šlechtě a měšťanstvu, které nejsouce poutány přímým svazkem k říši, nerušily právní jednoty území, ve kterém seděly, nýbrž naopak přispívaly k jejímu upevnění. Tím způsobem někdejší úředníci říšští stávali se znenáhla skutečnými vladaři těchto území, zeměpány (domini terrae). Na území starorakouském, kde se původně setkáváme s řadou správních obvodů říše franské, spravovaných říšskými úředníky, vnitřně nejednotných, prostoupených četnými a rozsáhlými okrsky nepodřízenými pravomocí těch úředníků, vzniká naznačeným vývojem teprve ve stol. XII. a XIII. několik skutečných teritorií zeměpanských, skutečných zemí, z nichž nejdůležitější jsou vévodství rakouské, Štýrsko, Korutany a Tyroly.

Podstatně jiné byly počátky státního života v Čechách a v Uhřích. Země ty nebyly součástí většího ústrojí státního, říše franské nebo německé; její státní zřízení se nevztahovalo ani na Čechy, které časem

byly uvedeny v lenní závislost na říši, tím méně arci na Uhry. Původní zřízení státní nebylo v obou zemích vytvořeno uměle cizí mocí jako v zemích starorakouských, nýbrž vyrostlo samostatně — třeba za mocného vlivu cizích vzorů — z domácí půdy, z domácích základů. Jako někdy v říši franské, vznikla v Čechách i v Uhřích jednotná moc státní spojením několika původně svobodných kmenů pod jedinou dynastií. Moc této dynastie byla původní, nebyla jako na př. moc markrabí rakouských odvozena z vyšší moci jiné, říšské. Moc ta nebyla proto také omezována zasahováním vyšší moci říšské do vnitřní správy země, nebyla oslabována osvobozením některých vrstev obyvatelstva, některých částí území, z jejího područí, nýbrž se vztahovala na celou zemi a všechno její obyvatelstvo bez rozdílu. To, k čemu se v zemích starorakouských dospělo teprve ve stol. XII. a XIII., nacházíme tedy v Čechách a Uhřích již takořka od počátku vyššího státního života, skutečně jednotné země a skutečnou moc zeměpanskou.

Tato moc zeměpanská se svou povahou velmi podobá moci, jakou měli ve své říši první králové franští. Bývá případně vystihována slovy, že to byl patriarchální absolutismus. Český kníže stejně jako král uherský v prvních dobách jednotného státu vládli nad svou říši a jejím obyvatelstvem takořka jako otec nad rodinou. Jejich práva nebyla zákonně stanovena, ani zákonně omezena. Také vládli opravdu téměř neomezeně, opírajíce se o své oddané služebníky, kteří jejich jménem z hradů knížecích spravovali jednotlivé části země a všechno obyvatelstvo v nich osdlé. Ale toto jednotné a jednoduché zřízení státní časem propadlo rozkladu tím, že se určité vrstvy národa počaly domáhati zvláštního postavení a zvláštních práv, že se vytvořily vyšší třídy společenské, které nabyvše moci na knížeti nezávislé a jsouce ovládány vědomím společných zájmů, pokoušejí se omeziti libovůli panovní

kovu a zjednatí si pravidelný vliv na osudy země. Tento vývoj se počíná patrněji ve stol. XII. a vede posléze k tomu, že koncem středověku v Čechách i Uhřích nevládne již panovník tak neomezeně jako za doby starší, nýbrž se o moc ve státě dělí s určitými, stavovsky organizovanými třídami národa — je to hlavně šlechta, ale také měšťanstvo, a v některých zemích i vysoké duchovenstvo — kterým ať výslovným uznáním panovníkovým, ať dávnou zvyklostí náleží právo rozhodovati spolu s panovníkem o důležitých otázkách veřejných, že vedle panovníka jako druhý s ním téměř rovnocenný činitel ve státě vystupují *stavové zemští*. Byla-li za patriarchálního absolutismu všechna veřejná moc ve státě soustředěna v osobě panovníkově, nyní je rozpoltěna ve dvě; primitivní jednotnost moci státní ustoupila dualismu, jímž moc ta rozdělena mezi krále a stavy.

Podobný vývoj pozorujeme za pozdějšího středověku také v zemích starorakouských. Zároveň se vznikem jednotných teritorií zeměpanských a skutečné zeměpanské moci vzniká tam, jak jsme viděli, nová vyšší vrstva společenská, nová šlechta v zemi usedlá a se zemí srostlá. A tato nová šlechta, vystupující jako jednotný celek, stává se záhy důležitým politickým činitelem v zemi, nabývá zákonného, určitě vymezeného vlivu na věci zemské, takže se jeví vedle panovníka druhým samostatným představitelem veřejné moci, skutečným stavem zemským. Podobného postavení a významu nabývají postupně také stav městský a někde i vysoké duchovenstvo, stav prelátský, v Tyrolích pak dokonce i stav svobodných sedláků. Tak stojí na konci středověku i v zemích starorakouských všude vedle panovníka jako samostatný politický činitel ve státě uzavřené korporace stavovské, *zemští stavové*.

Jestliže jsme v prvním období naší středověké historie shledali v ústavní povaze zemí starorakouských na jedné a zemí českých i uherských na druhé straně

hluboký a zásadní rozdíl, za pozdějšího středověku se tento rozdíl velmi značně vyrovnává. Panovnícká moc arciknížat rakouských, zbavivši se téměř všech stop svého někdejšího úředního původu, neliší se již na venek *zásadně* od panovnícké moci králů českých a uherských, vnitř pak je stejně omezována mocí stavů. Tak se koncem středověku ve všech zemích pozdější říše habsburské dostavuje úplný paralelismus ústavního vývoje. Přese všechny hojné a namnoze velmi významné rozdíly v jednotlivostech nacházíme všude stejné co do podstaty zřízení státní, jehož význačnou známkou je vytčený dualismus státní moci, její rozdělení mezi panovníka a stavy, t. j. vyšší, zvláštními právy obdařené (privilegované) třídy národa, které se pokládají za jediné politické představitele národa nebo země naproti panovníkovi, kdežto většina národa k stavům nepatřící, venkovský lid poddaný, nemá politických práv a je v životě veřejném téměř bez významu.

Také hlavní formy, jimižto se uplatňuje moc stavů zemských ve státě, jsou celkem ve všech zemích stejné. Předním orgánem moci stavovské je všude sněm, kde stavové, vystupující tu jako zastupitelstvo země, vykonávají svoje nejdůležitější práva, právo povolovati panovníkovi daně a vojenskou hotovost a také právo spolupůsobiti při vydávání zákonů. K tomu se v Čechách a Uhřích dluží ještě právo voliti si panovníka, jehož nemají stavové zemí rakouských, uznávaných za patrimonium, t. j. rodinný majetek dynastie habsburské. Odtud hlavně plyne větší moc stavů českých a uherských naproti stavům rakouským. Ale i mimo sněm moc stavovská se ve všech těch zemích projevuje rozličnými způsoby, zejména závažným vlivem na zemské úřady a soudy, na správu země i na vykonávání spravedlnosti.

Nebylo-li na konci doby předhabsburské zásadního rozdílu v ústavních poměrech zemí, jejichž spojením vznikla tato říše, byly mezi nimi podstatně

rozdíly jiné, *národnostní a náboženské*. V zemích koruny české, ačkoli valná část jejich obyvatelstva nebyla národností české, ač vedlejší země koruny, Lužice a Slezsko, byly z největší části německé, výhradním jazykem státním byla čeština. V zemích rakouských naopak, ač byly silně prostoupeny obyvatelstvem neněmeckým, vlášským a slovanským, podobným způsobem převládala němčina. Naopak v Uhřích veřejný život neměl tak jednotného rázu národnostního; národnostní různorodost tamního obyvatelstva, a to i vrstev politicky významných, šlechty, byla tu zastřena výhradním téměř užíváním latiny v životě státním.

Po stránce *náboženské* země české hnutím husitským octly se v ostré protivě se zeměmi rakouskými a uherskými. Husitští Čechové vzpírající se neomezené autoritě církevní v očích svých sousedů rakouských i uherských byli kacíři hodnými zavržení, a právě uherský král Matyáš byl hlavním pomocníkem papežské stolice v jejím boji s husitským králem českým Jiřím Poděbradským. Tento rozpor náboženský mezi zeměmi českými na jedné, rakouskými a uherskými na druhé straně nepřestal, ani když koruna česká a uherská octlá se v ruku jediné dynastie, jagellonské, a když mezi touto dynastií a rakouskými Habsburky počaly se tvořiti těsné svazky příbuzenské. Ale dříve než došlo na trvalé spojení všech těchto zemí v ruku dynastie habsburské, propast, která se mezi nimi byla vytvořila husitstvím, vyrovnávala se poněkud působením reformace Lutherovy, již bylo souzeno právě náboženství učiniti na dlouhou dobu mocným pojítkem mezi národnostně tak různorodým obyvatelstvem této říše.

2. Léta 1526—1848.

Roku 1526 trvale spojují se všechny tři státní skupiny, jejichžto starší vývoj byl tu nastíněn nejhrubšími rysy. Ale spojení to ve skutečnosti netýkalo

se s počátku veškeré *územní jejich oblasti*. V rukou Ferdinandových bylo sic vedle všech zemí starorakouských všecko území české koruny, ale v Uhřích se panství jeho vztahovalo jen na západní část země, kdežto krajiny východní se Sedmihradskem dostaly se v moc jeho odpůrce Jana Zápoleského a sám střed Uher s hlavním městem Budínem byl r. 1541 opanován od Turků. Odtud panství habsburské v Uhřích na dlouhou dobu bylo omezeno na severní a západní části Uher, Chorvatska a Slavonie, a pouze tento zlomek koruny uherské byl součástí habsburské monarchie. Ale ani druhá státní skupina, země starorakouské, nezůstala celým svým rozsahem sloučena s oběma skupinami ostatními. Již po smrti Ferdinanda I. rozdělili se o tyto země tři jeho synové. Vznikly tři větve dynastie habsburské, z nichž jedna vládla ve Štyrsku, Korutanech, Krajině a zemích přímořských (země *nitrorakouské*), druhá v Tyrolích se zeměmi venkovskými (země *hornorakouské*), třetí v Rakousích nad i pod Enží (země *dolnorakouské*). Protože tato větev rakouská vládla zároveň v Čechách a Uhřích, Horní i Dolní Rakousy měly panovníka s nimi společného, kdežto všechny ostatní země starorakouské byly poddány panovníkům jiným, kteří tu vládli zcela samostatně, ač celkem v úplné shodě s hlavou větve hlavní. Tak od smrti Ferdinanda I. až do počátku třicetileté války k vlastní monarchii habsburské náležela sice celá koruna česká, ale jen neveliká část obou druhých skupin státních. V tu dobu země koruny české byly přirozeně jádrem a těžištěm této monarchie, což se projevovalo i tím, že po valnou část tohoto období, za vlády císaře Rudolfa (v l. 1583—1612) sídlem dvora císařského i všech ústředních úřadů byla Praha.

To se podstatně změnilo ve stol. XVII. Tím, že se po smrti císaře Matyáše jeho nástupcem v Čechách, Uhřích i obojích Rakousích stal Ferdinand II. ze štyrské větve rodu habsburského, bylo k zemím těm připojeno

všecko území této větvi poddané, Štýrsko, Korutany, Krajina s přímořskými zeměmi (1619). K tomu skoro o půl století později (r. 1665) přistoupilo také Tyrolsko, takže se všechny země starorakouské v druhé polovině stol. XVII. octly zase v rukou jediného panovníka, který byl zároveň králem českým a uherským. Brzy potom nastalo podobné scelování zemí koruny uherské získáním Sedmihradska (1696) a postupným vytlačení Turků z Uher (v l. 1699—1739). Od míru bělehradského z r. 1739 habsburské panství v Uhřích vztahovalo se již zhruba na celé dnešní Uhry i s přivtělenými zeměmi. Zatím co se panství habsburské na území starorakouském a uherském sjednocovalo a rozšiřovalo, v zemích koruny České pozorujeme vývoj opačný. Již r. 1635 odtržena od koruny české obojí Lužice a o sto let později se válka o rakouské dědictví skončila ztrátou veliké většiny Slezska i s Kladskem. Mírem berlínským z r. 1742 území koruny české bylo stlačeno na dnešní svůj rozsah.

Všemi těmito změnami územními utrpěl zajisté význam koruny české pro říši habsburskou. Země české přestaly býti její hlavní a nejdůležitější součástí, jakou nesporně byly do třicetileté války. Územní nepochybně mezi státními skupinami habsburské říše se do pol. XVIII. stol. značně vyrovnal. Tou dobou se území habsburské říše rozšiřuje i mimo hranice tří základních svých skupin státních. Země nizozemské a italské, získané za Karla VI., nikdy těsněji nesplynuly s habsburskou říší, zato však trvalou její součástí se staly Halič a Bukovina, jež k državě habsburské připojeny na konec panování Marie Terezie (1772—1774). Z území přirčeného říši habsburské po skončení válek napoleonských (r. 1815) zůstaly při ní trvale toliko Solnohrady a benátská část Dalmácie a Istriie, kdežto Lombardsko a Benátsko, z nichž tehdy utvořeno království lombardsko-benátské, odtrženy od ní již po půlstoletí (1859 a 1866).

Ačkoli spojení zemí starorakouských, českých a uherských nastalé r. 1526 přes četné a vážné změny v územním rozsahu těchto tří skupin zemských přetrvalo staletí a udrželo se až na naše dni, nelze říci, že to předem bylo jisté, že trvání svazku tehdy utvořeného bylo od počátku náležitě zabezpečeno. Viděli jsme, že hned po smrti Ferdinanda I. nastal rozklad jedné z těchto tří skupin, skupiny starorakouské, jejíž valná část se odloučila od spolku se zeměmi českými a uherskými. Toto rozdělení zemí starorakouských teprve za sto let bylo odstraněno vyměněním dvou větví rodu habsburského, jejichž dědictví přešlo na zbylou větev třetí, ač ještě dlouho potom země nitrorakouské a zvláště Tyroly se zeměmi venkovskými zachovaly si mnoho ze své někdejší samostatnosti. Ale jednota zemí starorakouských se zeměmi českými a uherskými byla ohrožována nejen se strany rakouské, nýbrž i s obou stran druhých. Jak v Čechách, tak v Uhřích byla od počátku uznávána *dědičnost trůnu* v rodě habsburském, ale řád nástupnický nebyl v obou těch zemích ani úplně nepochybný ani zcela stejný, takže nebylo zcela jisto, zda v obou zemích bude vládnouti vždy týž člen rodu habsburského a zda to bude právě vládce zemí starorakouských. Mnohem nebezpečnější bylo, že stavové těch zemí poč. stol. XVII. jali se hlásati zásadu, že jim náleží právo svobodné volby. Stavové čeští dokonce za českého povstání odřekli se dynastii habsburské a zvolili si krále z dynastie jiné. Ale toto odtržení zemí českých od říše habsburské dlouho netrvalo. Naopak vítězství nad českým odbojem poskytlo dynastii habsburské příležitost utvrditi svoje dědičné právo na trůn český. Obnovným zřízením zemským z r. 1627 dědičnost trůnu českého v rodě habsburském po meči i po přeslici, uvedená v pochybnost za předešlých let, byla slavnostně a určitě vyhlášena. V Uhřích na takové formální uznání dědičného práva rodu habsburského došlo o šedesát roků později

(1687), když vojska císařská vítězně postupovala proti Turkům a povstání uherských stavů bylo potlačeno. Ale dědičnost trůnu nebyla ani tenkrát uznána v Uhřích tím rozsahem, jak ji stanovilo Čechům Obnovené zřízení zemské z r. 1627. Bylo tu výslovně uznáno toliko dědické právo mužského potomstva, kdežto o potomstvu ženském nic nebylo ustanoveno. Nebezpečí, jež odtud hrozilo jednotě monarchie habsburské pro případ, kdyby vládnoucí dynastie habsburská vymřela po meči tak, že by nebylo bývalo přímých potomků mužských, bylo dokonale odstraněno teprve *pragmatickou sankcí* císaře Karla VI. z r. 1713 a jejím přijetím všemi zeměmi říše (v Čechách 1720, v Uhřích 1722—3). Tím teprve stanoven byl přesně a určitě společný řád nástupnický pro všechny země habsburského mocnářství tak, že od té doby týž člen nastupuje právnicky nutně a nerozdílně podle téhož řádu posloupnosti ve všech královstvích a zemích. Této právní jednotě zemí habsburských, zajištěné *pragmatickou sankcí*, dostalo se skoro o sto let později, r. 1804, formálního výrazu zavedením *císařského titulu rakouského* pro jejich společného panovníka.

Byla-li právní jednota říše rakouské zabezpečena teprve dvě stě let po jejím založení spojením zemí českých, uherských a rakouských v rukou Ferdinanda I., není divu, že také skutečné jejich sjednocování postupovalo jen pomalu. Viděli jsme, že ve všech zemích, v nichž od r. 1526 vládl Ferdinand I., bylo tehdy v plném rozkvětu stavovské zřízení státní. V životě státním nebyl tu jediným rozhodujícím činitelem panovník, vedle něho stál téměř rovnocenný činitel druhý, stavové jakožto političtí zástupcové země. Protože stavové každé země byli pro sebe uzavřenou korporací, měla každá země své zvláštní, vzájemně nesouvisící instituce stavovské, své vlastní sněmy, stavovské úřady a soudy, své zvláštní zákony a práva. Stavovské zřízení státní, pojišťující stavům každé země rozsáhlý

vliv na jejich ústavu i správu, vedlo arci k partikularismu, k samostatnému ústavnímu a právnímu vývoji jednotlivých zemí, i když zemím těm vládl panovník společný. To se nepříjemně uplatňovalo i vnitř každé ze tří státních skupin, jež od r. 1526 tvořily monarchii habsburskou (tak v zemích koruny České stavové slezští a moravští snažili se nejednou uvolnití spojení svých zemí s královstvím Českým). A přece již před r. 1526 se podařilo vytvořit v každé skupině některé instituce všem jejím zemím společné, kterými se upevňovala jejich skutečná jednota — byly to jednak společné (generální, říšské) sněmy aneb kongresy stavů ze všech zemí každé skupiny, jednak některé úřady s pravomocí vztahující se na všechny ty země — a po r. 1526 tato pojitka mezi zeměmi každé skupiny ještě se rozmnožila a upevnila. Vedle toho však nastalo podobné skutečné sjednocování mezi všemi těmi skupinami.

Již Ferdinand I. se snažil uvést v život *společné sněmy neb kongresy* zástupců stavovských ze všech svých zemí. Šlo hlavně o to, aby zjednan byl náležitý poměr mezi berněmi a pomocmi válečnými povolovanými od stavů jednotlivých zemí zcela samostatně a bez vzájemné dohody. Za tím účelem pokoušel se Ferdinand I. přimět stavy všech svých zemí, aby vyslali své plnomocné zástupce na společný sjezd, kde by se jednalo o výši a způsobu příspěvků, jež by jednotlivé země měly poskytnouti na válku s Turky. Kdežto stavové zemí starorakouských celkem bývali ochotni vyhovět tomu přání, stavové čeští neústupně trvali na tom, že o berních a válečných pomocích království Českého může rozhodovati toliko český sněm, a důsledně odírali vypraviti své plnomocné zástupce na společné jednání se stavy ostatních zemí Ferdinandových, projevujícíce toliko ochotu jednati se zástupci těchto zemí, dostaví-li se na sněm jejich. Rozhodná převaha království Českého nad ostatními ze-

měmi tehdejší říše rakouské zjednala uznání tomuto stanovisku stavů českých. Společné jednání všech zemí Ferdinandových bylo r. 1541 uskutečněno tak, že na generální sněm české koruny konaný v Praze dostavily se stavovské deputace ostatních zemí Ferdinandových, mezi nimi také deputace uherská. O společném sněmu všech zemí Ferdinandových nelze však tu dobře mluvit, protože jak stavové zemí koruny české, tak stavovské deputace zemí starorakouských rokovaly a usnášely se zcela samostatně a odděleně, poslové uherští pak přestali na tom, že zástupcům ostatních zemí předložili žádost o pomoc. Teprve v únoru r. 1542 došlo opět v Praze na společné jednání stavovských zástupců ze zemí českých a starorakouských, ale jednání to se pohybovalo toliko v rámci usnesení učiněných na předešlém generálním sněmu české koruny a současném pražském kongresu zemí starorakouských. V potomní době myšlenka společných kongresů všech zemí habsburských ještě častěji se vyskytuje, ale toliko jednou, r. 1614, byl takový kongres skutečně konán, a to v Linci. K tomuto kongresu vypravili své posly sněmové všech zemí starorakouských i všech vedlejších zemí koruny české, a také Uhry byly tu zastoupeny. Z království Českého však kongres nebyl obeslán posly volenými sněmem, nýbrž jen sedmi zástupci nejvyšších úředníků zemských. Ani na tomto kongrese přítomní zástupcové zemí, jichž se sjelo asi 70, nerokovali společně, nýbrž zástupcové každé země samostatně a písemně odpovídali na předložené požadavky vládní.

Kdežto pokusy vytvořit společný orgán moci stavovské pro všechny země habsburské, podnikané od panovníků, potkávaly se s nezdarem pro nechotu stavů rokovati a usnášeti se společně, vznikla počátkem století XVII. v souvislosti s velikým hnutím stavovským snaha o těsnější jednotu s těmito zeměmi u stavů samých. Ze společného odporu proti dynastii,

živeného nejvíce její politikou náboženskou, zrodily se tou dobou t. zv. *konfederace*, branné spolky, které mezi sebou ujednávali stavové některých zemí habsburských na obranu svých práv, hlavně svobody náboženské. Za českého povstání konfederace rozšířila se na všechny tři skupiny zemí habsburských, zároveň však položeny základy k sjednocení mnohem těsnějšímu těchto zemí. Konfederací ujednanou v létě 1619 mezi stavy koruny české a stavy obojích Rakous, k níž o něco později přistoupili i stavové uherští, nejen si stavové těch zemí zaručovali vzájemnou pomoc proti všem nepřítelům a rušitelům práv stavovských, zejména proti těm, kdo by rušili svobodu vyznání evangelického, nýbrž také stanovili způsob, jak mají býti opatřovány společné potřeby a věci jejich zemí. Každá země měla si voliti své obránce, defensory, kteří by se dorozumívali o takovýchto společných věcech, jsouce svolávání defensory českými. Tak by byl vznikl stálý ústřední výbor hlavních zemí habsburských, jakési společné jejich zastupitelstvo stavovské. Mimo to však za zachováním a utvrzením konfederace ujednané na věčné časy měly býti konány vždy po pěti letech generální sjezdy těch zemí. Jakou pravomoc měl míti jednak onen ústřední výbor defensorský, jednak tyto generální sjezdy, vysvítá z toho, že podle konfederace panovník nebyl by směl bez souhlasu stavů ani vojsko najímati, ani cizímu vojsku vstup do země dovolovati, a že žádná ze zemí konfederovaných nebyla by směla činiti spolky s jinými zeměmi bez souhlasu konfederace. V obojím případě měl patrně rozhodovati buď ústřední výbor nebo generální sjezd, z nichž byly by se tak staly důležité instituce stavovské společné zemím českým, rakouským a uherským a přispívající nemálo k vytvoření věčné jednoty mezi nimi. Vítězství Ferdinanda II. nad českým povstáním učinilo však konec všem konfederacím stavovským a všem pokusům o sjednocení zemí habsburských na základě sta-

vovském. Myšlenka společných sněmů nebo kongresů pro všechny země monarchie se sice i za doby potomní časem nesměle ozývá, ale na její uskutečnění — nehledíme-li k občasným společným poradám předních osob z jednotlivých zemí habsburských, jež nebyly skutečnými jejich zástupci — došlo, arci způsobem podstatně jiným, teprve po převratu z r. 1848.

Kdežto snahy sjednocovací v oboru pravomoci stavovské nevedly k cíli, velikého úspěchu domohly se v oboru vyhrazeném vlastní pravomoci panovníkově. Bylo na snadě, že panovníci habsburští při vykonávání práv, která jim náležela ve všech jejich zemích a v nichž nebyli omezováni stavy, nejen se budou řídití stejnými zásadami, nýbrž budou užívatí také stejných neb i *společných úřadů*. Skutečně hned za Ferdinanda I. vzniklo několik důležitých úřadů, jejichž působnost se vztahovala na všechny jeho země bez rozdílu, úřadů ryze zeměpanských, nijak nepodrobených vlivu stavů a proto také vnitřně jednotných. Byly to zvláště *tajná rada*, zřízená r. 1527, jejíž působnost se týkala hlavně politiky zahraniční, ale také mnoha důležitých otázek politiky vnitřní; *dvorská komora*, založená rovněž r. 1527, nejvyšší to úřad pro správu zeměpanských financí a posléze *dvorská vojenská rada*, vzniklá r. 1556. Byly to vše původně spíše jen poradní orgány panovníkovy, jež samostatně vyřizovati a rozhodovati mohly jen věci méně důležité, ale časem vzrůstá jejich moc, takže se stávají skutečnými úřady. Jejich působení na vnitřní poměry všech zemí habsburských bylo od počátku veliké a význam jejich rostl tím více, čím více se povznášela moc panovníkova naproti moci stavovské. Již tehdy, kdy stavovská moc v zemích habsburských byla ještě v plném rozkvětu, některé z těchto centrálních úřadů zastíňovaly velmi značně působnost obdobných úřadů zemských (na př. české komory, české rady královské); když však neomezená moc panovnícká nabyla vrchu nad stavovstvím, jejich význam ještě vzrostl.

Absolutismus vůbec, zvětšuje význam a moc společné osoby panovníkovy, zcela přirozeně vedl k těsnějšímu sjednocování jeho zemí, k centralismu. Proto veliké vítězství, jehož absolutismus dobyl v Čechách nad stavovstvím *převratem bělohorským*, mělo tak veliký a svými následky pro celou říši tak osudný účinek na skutečné postavení české koruny vnitř říše habsburské, ačkoli její postavení státoprávní nebylo jím přímo dotčeno. Tím, že po Bílé hoře dynastie sama téměř neomezeně rozhodovala o osudech zemí českých, byla dána možnost, že tu vládla stejným způsobem a podle stejných zásad jako v zemích starorakouských, kde měla stejnou moc; tím také byla zpečetěna rozhodná převaha centrálních úřadů říšských nad úřady a ústavy domácími, které upadaly vždy více. Jestliže až do převratu bělohorského skutečné sjednocování zemí habsburských vlivem společné dynastie zasahovalo všechny tři skupiny zemí těch celkem stejnoměrně, po Bílé hoře země koruny české byly mu podrobeny mnohem více než Uhry. Mezi zeměmi českými a starorakouskými, jichž vzájemný poměr právní se nijak nezměnil, vyvíjel se skutečný svazek mnohem těsnější, než jaký země ty spojoval s Uhrami, kde se teprve od konce XVII. stol. vzámáhal větší měrou absolutismus, ač ani potom ne tak jako v Čechách a v zemích starorakouských, a kde si proto domácí řády právní a ústavní zachovaly mnohem větší skutečný význam než u nás. Ale právě tím, že se po Bílé hoře u nás a v zemích starorakouských vládlo jinak než v Uhřích, že skutečné sjednocování mezi zeměmi českými a starorakouskými postupovalo mnohem rychleji než mezi obojími těmi zeměmi a Uhrami, počaly se z dřívějších tří skupin státních tvořiti znenáhla skupiny dvě, českorakouská a uherská, připravoval se pomalu faktický dualismus monarchie habsburské, který formálně byl uzákoněn teprve za naší doby.

Tomuto nám i celé říši nepřiznivému vývoji, zaviněnému Bílou horou, dostalo se jaksi formálního uznání, ale zároveň také skutečného prohloubení a posily *správními reformami Marie Terezie*. R. 1749 byla zrušena zvláštní *česká kancelář dvorská*, která do té doby představovala celistvost a samobytnost českého státu, jeho správní a soudní svéprávnost, jsouc zároveň ministerstvem i nejvyšším soudem všech zemí koruny české, současně zrušena i zvláštní *dvorská kancelář rakouská*, a za ně zřízeny dva ústřední úřady českorakouské, jeden pro správu politickou a komorní (*directorium in publicis et cameralibus*), druhý pro soudnictví (nejvyšší soudní úřad, *oberste Justizstelle*). Oba tyto úřady sice záhy nahrazeny jinými, ale správní sjednocení zemí českých a rakouských zůstalo. Kdežto ze zemí českých a rakouských tímto způsobem utvořeno jednotné správní území, území spravované společnými úřady, mající jednotné soudnictví a spějící tudy i k společnému zákonodárství, země uherské, nebyvše dotčeny *správními reformami Marie Terezie*, zachovaly si své zvláštní nejvyšší úřady, zůstaly samostatným územím správním. Za císaře Josefa II. se zdálo, že protivy mezi Uhrami a jeho ostatními zeměmi vytvořené předchozím vývojem budou poněkud vyrovnány tím, že budou v Uhřích odstraněny hlavní samosprávné instituce stavovské, že bude tu absolutní mocí vladařské zjednána stejně rozhodná platnost jako v zemích českých a rakouských a že i Uhry strženy budou proudem sjednocovacím, centralisačním, jemuž do té doby vytrvale odolávaly; ale úplný nezdar uherských správních reforem Josefových, jež císaři samému před smrtí bylo odvolati, ještě přispěl k prohloubení rozdílu mezi Uhrami a ostatními zeměmi říše rakouské, k utvrzení jejího skutečného dualismu.

Tento dualismus se jeví i v novějším *náboženském vývoji* monarchie. Jak již bylo naznačeno, počal se ještě před r. 1526 vlivem reformace Lutherovy vy-

rovnávati náboženský rozpor mezi husitskými Čechami a mezi zeměmi starorakouskými a uherskými, které dotud byly zachovávaly věrnost víře katolické. Vývoj ten pokračoval i po spojení těch zemí pod vládou dynastie habsburské. Ve všech třech skupinách habsburského mocnářství protestantismus rozličných směrů a odstínů nabyl rozhodné převahy nad katolicismem. Ohromná většina jejich obyvatelstva, zvláště jeho vrstvy politicky významné, odvrátivši se od církve obecné, hlásila se k rozličným vyznáním nekatolickým, namnoze značně od sebe se lišícím, ano i vzájemně se potírajícím, ale stejně usilujícím o podvrácení dosavadní nadvlády katolicismu dosažením svobody pro sebe. Tento společný odpor proti katolicismu, toto společné úsilí o dobytí svobody vyznáním nekatolickým vedle společné snahy uhájiti a rozmnožiti svá práva politická naproti dynastií směřující stále patrněji k absolutismu nejvíce přispěly k vnitřnímu sblížení mezi politickými zástupci všech tří státních skupin rakouské říše. Počátkem století XVII. se toto sblížení projevovalo na venek brannými spolky, konfederacemi, jež stavově těchto tří skupin smlouvali hlavně na obranu svého náboženství. Zdálo-li se takto, že společné náboženské snahy většiny obyvatelstva všech zemí habsburských povedou k jich těsnějšímu sjednocení politickému, převrat bělohorský nejen učinil rázem konec tomuto vývoji, nýbrž vyhloubil také po stránce náboženské propast mezi zeměmi českými a rakouskými na jedné a zeměmi uherskými na druhé straně. Zatím co u nás a v zemích rakouských náboženství katolické vyhlášováno za jediné vyznání zákony dovolené a všechna vyznání nekatolická neúprosně potírána, v Uhřích tato vyznání celkem volně se vyvíjela. Kdežto obyvatelstvo zemí českých a rakouských již v polovici XVII. století bylo mimo některé výjimky celkem aspoň na venek katolické, v zemích uherských protestantismus trval ve značné síle. Tak bylo možno, že o sto let později,

když se počalo poznávat, jakou škodu trpí stát tím, že množství jeho poddaných, kteří přese všechno pronásledování trvali v odporu proti katolické víře, prchá tajně za hranice, vznikla snaha emigraci čeliti transmigrací, převážením tajných nekatolíků ze zemí českých do Sedmihradska. Prohlášením náboženské tolerance za Josefa II. zjednána sice tajným nekatolíkům v zemích českých a rakouských možnost hlásiti se zjevně k svému vyznání, ale možnosti té užil jen nepatrný zlomek jejich obyvatelstva, takže se náboženská povaha zemí těch ani tolerancí podstatně nezměnila. Rozdíl, který se po stránce náboženské vytvořil po Bílé hoře jednak mezi zeměmi českými a rakouskými, jednak mezi zeměmi uherskými stejnou církevní a náboženskou politikou jejich společných panovníků, nezaničil docela ani za doby potomní, pro veřejný život pozbyl však skoro úplně svého dřívějšího významu.

Také na poměry národnostní a jazykové v říši habsburské její dualistický vývoj měl značný účinek. I po r. 1526 zachovávala si každá ze tří skupin svůj dřívější národnostní ráz, ačkoli živel německý, vládnoucí v zemích starorakouských, působením německé dynastie a jejich ústředních úřadů, také však působením příčin hospodářských, vzrůstal se i v obou druhých skupinách, v zemích koruny české arci mnohem více než v zemích uherských, z největší části odcizených moci habsburské. Převratem bělohorským dostalo se německému živlu v zemích české koruny mocné posily. Byla-li tu do té doby čeština jedinou řečí státní, Obnoveným zřízením zemským z r. 1627 postavena jí na roveň němčina. Česká státní skupina říše habsburské stala se podle zákona státem dvoj-jazyčným, v němž jazyku německému přiznáno rovné právo s českým. Od počátku však bylo patrné, že tato dvojjazyčnost značí ve skutečnosti přednost jazyka německého před českým, a v potomní době převaha němčiny nad češtinou stále vzrůstala, až se (ve stol.

XVIII.) němčina v zemích koruny české stala takofka výhradním jazykem úředním, nejen úřadů královských, nýbrž i stavovských, ano i samých sněmů, kde řeč česká ozývala se jen zcela výjimečně. Tento rychlý postup němčiny v životě veřejném byl umožněn národnostní proměnou obyvatelstva hlavních zemí české koruny v době pobělohorské. Proměnou tou nejvíce byla stížena třída za tehdejších poměrů politicky nejvýznamnější, šlechta, jež se za stol. XVII. a XVIII. skoro vesměs úplně poněmčila. Ale i obyvatelstvo městské, které již v době předbělohorské dosti silně bylo prostoupeno živlem německým, poněmčovalo se valem, a také po venkově se místy šířil živel německý. Vrcholu dostoupila germanisace zemí českých reformou školství za Marie Terezie a Josefa II., jež hrozila zjednatí němčině převahu v nejširších vrstvách národa. Ač není pochyby, že přes to vše česká národnost zachovávala si v obou hlavních zemích české koruny nezdolnou životní sílu, na venek země ty jevily se tak německými, že ani po stránce národnostní nebylo mezi nimi a zeměmi starorakouskými zjevného rozdílu. Není divu, že oboje tyto země na rozdíl od uherských zemí říše bývaly tou dobou označovány společným názvem jejich zemí „německých“.

Rozdílný vývoj zemí českých a uherských v době pobělohorské zjednal zemím uherským nesporně mnohem výhodnější postavení v mocnářství habsburském, než měly země české, a stal se také základem dnešního jejího zřízení dualistického, tak prospěšného Uhrám a nám i říši tak nepříznivého. Měl však také některé stránky příznivější zemím neuherským. Absolutismus, jemuž převrat bělohorský dobyl v zemích těch tak rozhodné převahy nad stavovstvím, s počátku přestával skoro jen na činnosti negativní, na potírání moci stavovské a stavovských svobod omezujících moc panovnickou, zvláště též svobody náboženské, nestaraje se vážněji o hospodářské povznesení státu, ani o lepší

úpravu právních i společenských poměrů jeho obyvatelstva. Bylo-li stinnou stránkou stavovského zřízení státního, že ohromnou většinu lidu vylučovalo z účasti v politických právech a udržovalo ji v naprosté závislosti na vrchnostech, které se vedle svobodných měst pokládaly za jedině politické zástupce národa naproti panovníkovi, pobělohorský absolutismus nijak se nepříčinil o její nápravu, naopak se po Bílé hoře poměry po té stránce ještě zhoršily. Teprve časem dostavovalo se poznání, že vlastní zájem absolutismu vyžaduje, aby nepřestával na činnosti negativní, nýbrž se staral o své upevnění také prostředky pozitivními, zvláště soustavnou péčí o hospodářské zmožnění státu. Z toho poznání vyplynuly nejprve některé skutky absolutistických vlád rakouských, jimiž podle zásad merkantilistických hleděly povznést domácí průmysl a obchod. Později pak poddává se vlivu změněného názoru na stát, hlásajícího, že předním jeho úkolem je péče o blaho lidu, rakouský absolutismus rozšířil svou působnost na jiné úkoly kladné. Tak došlo za osvícené vlády cís. Marie Terezie a Josefa II. na mnoho důležitých reforem, jimiž nejen hleděno napraviti hříchy absolutismu pobělohorského, nýbrž i odstraniti leckteré nedostatky řádů ústavních a společenských přešlé do státu absolutního ze zřízení stavovského. K reformám toho způsobu dlužno zvláště počítati jednak vyhlášení *náboženské tolerance*, jednak rozličná opatření, jimiž omezena pravomoc vrchností nad lidem poddaným, polehčena jeho břemena a uvolněna jeho osobní závislost na vrchnostech. Těmito *reformami poddanskými* učiněn vážný průlom do stavovského zřízení státního, jež toliko třídám privilegovaným přiznávalo práva politická, a připravena půda modernímu zřízení státnímu založenému na myšlence rovnosti všech občanů před zákonem. Neuherským zemím mocnářství bylo jistě s výhodou, že ty a jiné reformy byly tu uskutečněny mnohem rozsáhlejší měrou,

důkladněji a trvaleji než v Uhřích, kde stavové z valné části dovedli je zmařiti.

Jestliže v té věci Uhry na svou škodu, podnes neodčiněnou, byly svým samostatnějším vývojem připraveny o dobré účinky osvíceného absolutismu, ve mnoha jiných, jak bylo již naznačeno, vývoj ten byl pro ně štěstím. Ostatně ani v zemích neuherských osvícený absolutismus nevládl dlouho; ještě koncem XVIII. stol. byl vystřídán omezeným *absolutismem policejním*, který se tu udržel plnou silou do revoluce r. 1848. Již osvícený absolutismus vedle mnoha dobrých vlastností měl vážné stránky stinné. Ač usiloval o blaho lidu, domníval se, že lid sám není schopen rozhodovati o tom, čeho potřebuje k svému blahu, a že proto je potřebí, aby mu to bylo vnucováno státem. Odtud jeho horečná snaha upravovati dopodrobna všechny poměry jednotlivců i národů, což se arci dělo způsobem, shodným se střizlivou rozumovostí doby, která neměla smyslu pro věci tak nepraktické, jako jsou národnost, umění, historické tradice a j. Za absolutismu policejního toto všemožné poručníkování jednotlivců i národů dostoupilo vrcholu. Ač ani v té době vláda neustávala prohlašovati, že jejím cílem je blaho poddaných a jistě sama o tom byla přesvědčena, její péče o blaho poddaných se jevila hlavně jen tím, že se snažila vzdáliti od nich všechny „zhoubné“ a „podvrtné“ nauky, jež byly zplodily velikou revoluci francouzskou, že omezovala, jak jen bylo možno, všechny duševní styk s cizinou, odkud takové nauky mohly přicházeti, a přísně kontrolovala veškery projevy volnější myšlenkové činnosti.

III. Od r. 1848.

Ale všechno úsilí policejního absolutismu nedovedlo zabrániti, aby také národové rakouští nebyli zachvázeni myšlenkovým prouděním, jež od doby veliké revoluce francouzské zmítalo evropským lidstvem

vštěpujíc mu touhu po nové úpravě poměru mezi panovníkem a národem, již by nejen starým třídám privilegovaným, nýbrž i širším vrstvám lidu, do té doby politicky skoro bezvýznamným, zjednan byl zákonný vliv na věci veřejné, touhu po „konstituci“. Toto velké hnutí konstituční, jehož první předzvěsti se ozývají v Rakousku hned po smrti císaře Josefa II. a jež bouřlivě propuklo r. 1848, zastalo v uherské části říše poměry podstatně rozdílné od poměrů v jejích zemích neuherských. Kdežto v Uhřích značná část starých práv stavovských měla ještě skutečnou platnost a mnohé významné instituce stavovské dosud tam působily — veliký význam měla zvláště stavovská samospráva komitátní (krajská), která drobné šlechtě umožňovala účastniti se života veřejného — v Čechách a v zemích starorakouských ze všeho toho zbývaly jen chudé, skoro docela bezvýznamné trosky. Touto skutečností hlavně dlužno vysvětlovati, že se Uhrům podařilo to, oč u nás marně bylo usilováno, zachovati právní souvislost mezi starou ústavou stavovskou a moderní ústavou demokratickou. Takováto ústava byla v Uhřích vypracována sněmem konaným podle staré ústavy stavovské, obeslaným volenými zástupci komitátů, a již v dubnu 1848 byla císařem Ferdinandem potvrzena, takže nabyla zákonné platnosti. Tak v Uhřích způsobem zcela zákonným, t. j. platným a od panovníka potvrzeným usnesením sněmu konaného podle staré ústavy stavovské, tato stará ústava nahrazena ústavou moderní, jež měla stát stavovský přetvořiti velmi radikálně ve stát lidově konstituční s říšským sněmem, složeným z poslanců volených přímo lidem, s ministerstvem tomuto sněmu odpovědným, s občanskou rovnoprávností a svobodou tisku. Tato nová ústava skutečně byla uvedena v život; bylo zřízeno zvláštní odpovědné ministerstvo uherské a v červenci 1848 sešel se již sněm zvolený podle nových zásad. Již po několika měsících (v březnu 1849) byla sice tato ústava

zrušena, a když potlačena byla revoluce z toho propuklá, zaveden v Uhřích úplný absolutismus; ale při konečné úpravě tamních poměrů ústavních r. 1867 byla uznána zásadní platnost zákonů z r. 1848, jež arci zároveň podstatně změněny.

Také v zemích neuherských se děly s počátku pokusy vytvořiti moderní ústavu ze starých ústav stavovských. V Čechách veliká část stavů chtěla, aby se vybudoval nový sněm český tím, že by se ve starém sněmu stavovském dostalo zastoupení všem třídám obyvatelstva, aby tak nový tento sněm mohl býti pokládán za dědice sněmu starého a jeho práv. Na Moravě pak takováto přeměna starého sněmu stavovského byla sněmem samým odhlasována. Také vláda vídeňská původně hodlala vybudovati novou konstituci říšskou na základě starých stavovských ústav zemských. Ale záhy zanecháno této cesty, jež by byla umožnila zachovati právní souvislost s minulostí. Již v dubnu 1848 dána zemím neuherským z pouhé moci panovníkovy (oktrojem) společná konstituce (t. zv. dubnová, Pillersdorfova), která, nedbajíc nikterak historických práv jednotlivých zemí a jejich dosavadního zřízení, zaváděla společný říšský sněm obeslaný přímo voličstvem, nikoli sněmy jednotlivých zemí, jemuž mělo býti odpovědno společné ministerstvo. Podobně ústavní osnova vypracovaná ústavním výborem ústavodárného sněmu říšského v Kroměříži, ač sněmům zemským přiznávala jistou moc zákonodárnou, nad ně stavěla říšský sněm, společný všem zemím předlitavským, o dvou komorách, z nichž jedna (komora lidová) měla býti volena přímo voličstvem, druhá (komora zemí) od sněmů zemských nebo krajských. Kdežto tedy konstituční hnutí r. 1848 Uhrám přineslo samostatnou konstituci moderní, odvozenou ústavním způsobem z jejich historického zřízení státního, zdálo se, že všem zemím předlitavským dostane se společné konstituce, nedbající historických práv jednotlivých zemí a vybudované na

základech zcela nových bez souvislosti se starým zřízením stavovským, již bylo by se rázem dovršilo státní sjednocení Předlitavska připravené předchozím vývojem, a to za činného spolupůsobení zemí a národů samých.

Ale ani obě ustavy předlitavské z r. 1848 nena- byly skutečně platnosti, ani nová ústava uherská si jí nezachovala. V březnu 1849 byly nahrazeny novou ústavou oktrojovanou (t. zv. březnovou, Stadionovou), která se týkala nejen všeho Předlitavska, nýbrž i zemí uherských, jichžto zvláštního postavení neuznávala, tedy ústavou všeříšskou, která znala jen jedno obecné říšské občanství i jediné obchodní a celní území, zaváděla jediný obecný sněm říšský o dvou komorách, z nichž toliko horní měla býti obesílána zemskými sněmy, a zemím všem, nevyjímaje uherských, přiznávala jistou míru samostatnosti jen v mezích ústavy říšské. Dodatkem k ústavě březnové byla pak v l. 1849—1850 oktrojována nová zřízení zemská, opírající se o tuto novou ústavu říšskou, nikoli o staré stavovské ústavy jednotlivých zemí. Ani ústava březnová ani tato oktrojovaná zřízení zemská nebyla však skutečně uvedena v život, a jiné ústavy se již národům rakouským nedostalo. Naopak koncem r. 1851 nastal absolutismus naprostý, tužší, než byl do r. 1848 (*absolutismus bachovský*).

Tak se sice veliké hnutí r. 1848 nedomohlo toho, oč nejvíce usilovalo, ústavy, jež by všemu občanstvu zajišťovala účast v zákonodárství a správě veřejné, pravidelný zákonný vliv na státní věci. Zato však smetlo takřka s povrchu zemského poslední zbytky starých stavovských řádů a práv, starých historických ústav zemských. Zrušení poddanství, o kterém se byl usnesl ustavující říšský sněm ve Vídni v září 1848, zůstalo v platnosti a také zásada rovnosti všech občanů před zákonem vybojovaná hnutím r. 1848 obnoveným absolutismem výslovně uznána. Odstraněním vrchno-

stenské pravomoci nad poddanými a vůbec privilegovaného postavení některých tříd obyvatelstva byla teprve umožněna zcela jednotná úprava soudnictví i správy politické, jež také po celé říši stejným způsobem uskutečněna. Ve všech zemích říše před Litavou i za Litavou zřízeny v l. 1850—1852 podle jednotných zásad nové okresy soudní a politické. Okresní soudy a úřady takto vzniklé podřízeny jednak vrchním zemským soudům, jednak místodržitelstvům jednotlivých zemí korunních, složeným ryze byrokraticky, nestavovsky. Nejvyšší instancí pro všechny soudy celé říše (i pro soudy uherské) ustanoven nejvyšší soudní a kasační dvůr, kdežto v čele správy politické stálo jediné společné ministerstvo říšské, odpovědné pouze panovníkovi.

Tímto přetvořením soudnictví a správy politické nejen pominula všechna pravomoc někdejších úřadů vrchnostenských (patrimoniálních), nýbrž také starobylé zemské úřady stavovské, pokud si ještě byly zachovaly význam, pozbyly ho docela. V čele zemské správy politické a zemských soudů nestáli již u nás nejvyšší úředníci zemští brání ze stavů (nejvyšší purkrabí, nejvyšší hofmistr, nejvyšší sudí zemský) jako do r. 1848, nýbrž pouzí byrokraté. Staré sjezdy a sněmy stavovské pominuly docela, aniž nahrazeny novými. Ze všech institucí stavovských zbyl tu pouze starý zemský výbor stavovský, který ve starém složení obstarával běžné věci zemské (správu zemského majetku, zemských ústavů a fondů). Ale r. 1852 předsednictví a řízení stavovského výboru vzneseno na místodržitele, takže nejvlastnější záležitosti zemské byly odtud spravovány státním úředníkem. V tom způsobu pak starý zemský výbor potrvál do r. 1861. Zcela podobně tomu bylo v jiných zemích říše nevyjímaje ani Uher, kde i starobylá samospráva komitátní úplně zanikla.

Kdežto stará stavovská zastupitelstva zemská z doby před r. 1848 byla odstraněna, společné zastupitelstvo

říšské, o něž bylo usilováno v l. 1848—49, nestalo se skutkem. Velmi nedokonalou jeho náhradou byla stálá říšská rada, zřízená v dubnu 1851. Byl to pouze poradní sbor panovníkův beze všeho práva na vlastní iniciativu, složený z členů, jež jmenoval císař sám přihlížeje k rozličným částem říše.

Takovým způsobem za bachovského absolutismu podařilo se uskutečniti ideál, jehož se marně domáhala minulá století, úplnou ústavní a správní jednotu všech částí říše, jednotný a jednotně spravovaný stát rakouský. Aby tato uměle vytvořená jednota byla zabezpečena, bojováno všelikým způsobem proti „partikularistickým“ snahám národů rakouských, usilováno vštípení jim jednotné vlastenectví rakouské, vytvořiti z nich jednotnou národnost „rakouskou“, což se u národů neněmeckých ve skutečnosti rovnalo bezohledné germanisaci. Značil-li bachovský absolutismus v těchto věcech toliko dovršení dávných snah absolutismu staršího, svou církevní politikou odchytil se rozhodně od jeho tradic. Kdežto onen starší absolutismus snažil se vymaniti domácí církve z područí Říma, uvésti ji v dokonalou závislost na moci státní, zajistiti státu rozhodující vliv na její vnitřní zřízení a život a naopak zbaviti ji vlivu na věci světské, bachovský absolutismus přiznal církvi katolické v Rakousku tolik svobody a práv, kolik jich mívala jen za vrcholného středověku. Konkordátem ujednaným na zvláštní přání císařova s papežskou kurií r. 1855, uznána v celé říši plná platnost předpisů církevního práva, propůjčena církvi rozsáhlá pravomoc soudní a zajištěn jí nebývalý vliv na všechno školství.

Podařilo-li se bachovskému absolutismu vytvořiti jednotné státní zřízení rakouské, stalo se to jen naprostým nedbáním jak historických práv a řádů jednotlivých zemí korunních, tak současných politických a národnostních snah i požadavků jejich obyvatelstva, jež vyloučeno nadobro z účasti ve správě věcí veřej-

ných. Ale ukázalo se brzy, že tento směr vládní ani nesvědčí potřebám obyvatelstva, ani nemůže zjednatí říši žádoucí sílu a moc na venek i uvnitř. Nepříznivý výsledek války italské — ztráta Lombardska 1859 —, těžká situace zahraniční tím vytvořená a stále vzrůstající finanční nesnáze mocnářství, způsobily posléze pád absolutismu. V srpnu 1859 propuštěn dosavadní náčelník vlády dr. Al. Bach a jeho nástupcem se stal polský konservativce Agenor Goluchowski. Svým programem učinilo ministerstvo návrat k starým stavovským ústavám zemským, jež by se, jsouce přizpůsobeny novým poměrům, staly základem společné ústavy říšské. Tento program došel souhlasu říšské rady rozmnožené mimořádnými členy jmenovanými panovníkem, jejíž většina, složená z aristokracie uherské, české a polské, odmítajíc moderní ústavu sestrojenou teoreticky podle cizích vzorů, žádala ústavu, která by dbala historických práv jednotlivých zemí a byla vytvořena v souvislosti s jejich dřívějšími svéráznými řády. Také panovník přidal se k tomuto stanovisku. Projevem toho je *říjnový diplom* z r. 1860, jež císař vydal 20. října 1860 „ze své plné moci“ jako „stálý a neodvolatelný zákon státní“, jako pravidlo vlády pro sebe i pro své nástupce. Trváje na zásadě, že mu náleží původní moc neomezená, vzdává se tu panovník dobrovolně za sebe i své nástupce, na věčné časy, této moci neomezené. Slibuje, že právo zákonodárné bude odtud vykonáváno jen za spolupůsobení sněmů zemských a říšské rady, do nížto sněmy budou vysílati jistý počet členů. Říjnovým diplomem Rakousko definitivně proměněno ve stát ústavní. Jeho ústava měla však býti vybudována na základě starých ústav stavovských. Moc zákonodárnou měly vykonávat i jednak přímo zemské sněmy, utvořené rozšířením starých sněmů stavovských, jednak říšská rada, do které sněmy měly voliti zástupce. Zároveň s říjnovým diplomem vyhlášena podobně z vlastní moci panovníkovy v ně-

kterých zemích říše (ve Štyrsku, Korutanech, Solnohradsku a Tyrolích) zřízení zemská, zavádějící sněmy založené na zásadách stavovských, ale tak, že vyšší šlechtě a kléru zajištěna rozhodná převaha nad zástupci měst a venkovských obcí, a sněmům těm příznávající jisté právo zákonodárné. Větší měrou stará ústava obnovena v zemích uherských, kde také starobylé zřízení komitátní zase uvedeno v život.

Ale další vývoj zas odbočil od dráhy nastoupené za Goluchowského, která směřovala k částečné obnově historických práv jednotlivých zemí korunních. V prosinci r. 1860 Goluchowski vystřídán německým liberálem Ant. rytířem Schmerlingem, jemuž uloženo vypracovati slíbenou ústavu na základě diplomu říjnového. Tak vznikla t. zv. *ústava únorová*, jež byla 21. února 1861 vydána zase z moci císařovy, oktrojována. Jako oktrojovaná ústava z r. 1849 i tato ústava únorová týkala se celé říše, také Uher. Zaváděla společnou radu říšskou o dvou sněmovnách, sněmovně poslanecké volené ze sněmů zemských a sněmovně panské složené jednak ze členů dědičných, jednak ze členů jmenovaných doživotně císařem. Této říšské radě příznán rozhodující hlas v zákonodárství i právo zákonodárné iniciativy. Ústava únorová uváděla v život také zemské sněmy, do nichž měli poslanci býti voleni podle volebních řádů, založených na zásadě zastoupení zájmového, přihlížejících velmi jednostranně k majetnosti voličů podle velikosti placených daní přímých, ale zachovávajících staré třídění stavovské, přizpůsobené novým poměrům. Tyto zemské sněmy skládaly se ze tří kurií, z kurie velikých statků, kurie měst a obchodních komor a kurie venkovských obcí. Vedle působnosti samosprávné (správa zemských ústavů, staveb a pod.), která je jaksi dědictvím po starém stavovském výboru zemském, příznána sněmům zemským i jistá moc zákonodárná. Rozsah této pravomoci byl však mnohem menší u sněmů neuherských než

u sněmů uherských, jimž vrácena valná část jejich starých práv.

Tento rozdíl mezi zeměmi před Litavou a za ní, kterým se uplatňoval nestejný jejich vývoj za dob minulých, významně se obrátil také ve složení říšské rady. Ačkoli podle ústavy únorové říšská rada byla zásadně orgánem celé říše, přece byla jí vykázána dvojitá působnost, širší a užší. Jako širší rada říšská měla rokovati o věcech společných celé říši, zvláště stanoviti státní rozpočet, a to za účasti veškerých členů, také uherských. Vedle toho však jako užší rada říšská bez účasti zástupců uherských, jako shromáždění zástupců Předlitavska, rokovala a usnášela se o věcech společných pouze těmto zemím, o věcech, jež nebyly vyhrazeny říšské radě veškeré neboli širší a o nichž naopak nesměly rozhodovati zemské sněmy předlitavské, kdežto sněmy uherské o nich rozhodovaly samostatně. Veškerá neb širší rada říšská vztahovala se tedy na všecku říši, i na Uhry, a stála jaksi nad uherskými sněmy; užší rada říšská byla jim však toliko postavena na roveň, jsouc pro celé Předlitavsko skoro tím, čím byl sněm každé země uherské této zemi, kdežto sněmy zemí předlitavských byly jí podřízeny, majíce toliko zákonodárnou moc z moci její odvozenou. Tak užší radou říšskou uskutečněno zákonodárné sjednocení Předlitavska a připravena půda konečnému vítězství dualismu.

Ačkoli ústava únorová příznávala zemím uherským zvláštní postavení, Uhrům to nestačilo; ale ani Čechové a Poláci nebyli spokojeni. Říšská rada svolaná podle ústavy únorové nebyla od sněmů uherských vůbec obeslána. Sněm haličský volil do ní poslance s ohrazením a podobné ohrazení podali národní poslanci čeští a moravští. Sešla se tedy pouze užší rada říšská, která však potom vykonávala působnost rady širší i užší bez rozdílu. Marně protestovala proti jejím usnesením autonomistická menšina. Již po dvou letech

(1863) také Čechové odešli z říšské rady a zahájili svou šestnáctiletou pasivní oposici. Kdežto však Čechové svůj odpor proti říšské radě odůvodňovali hlavně tím, že se její trvání přičítá jak diplomu říjnovému, tak i ústavě únorové, a méně se dovolávali historických práv království Českého, Uhří, hájíce platnosti uherské ústavy a zákonů z r. 1848, zavrhovali diplom říjnový i únorovku jako jednostranné oktrojírky. Zprvu proti Uhrům postupováno velmi rázně. V srpnu 1861 sněm uherský rozpuštěn a císař zároveň prohlašoval, že ústava uherská revolucí z r. 1848 pozbyla právní platnosti a byla skutečně odstraněna, že ji obnovil zcela dobrovolně a s výminkou, aby se Uhry zařídily podle diplomu říjnového a ústavy únorové. Na podzim 1861 zaveden v Uhřích výjimečný stav. Ale posléze zápas vlády rakouské s Uhry skončil se jejím ústupem. V létě 1865 Schmerling nahrazen Belcredim. Ale Belcredimu, který se stavěl celkem na stanovisko diplomu říjnového a byl odpůrcem dualismu, nepodařilo se upokojit Uhry. Vyjednávání s nimi přešlo do rukou ministra zahraničních záležitostí barona Beusta, který více povolal Uhrům než Belcredi. V únoru 1867 odstoupil Belcredi a předsedou ministerstva i státním ministrem se stal Beust. *Vyrovnaní s Uhry* bylo potom brzy hotovo; bylo vyhlášeno několika reskripty v druhé polovině února 1867. Když pak se sněm uherský usnesl o změně zákonů z r. 1848, dal se císař v červnu 1867 korunovat za krále uherského.

Vyrovnaním s Uhry byla vlastně zvrácena jednotná ústava říše založená na říjnovém diplomu a únorovce. Zvláště ustanovení o říšské radě, širší a užší, pozbývala smyslu. Vláda však se prostě postavila na stanovisko, že po osamostatnění Uher je toliko jediná říšská rada, předlitavská, shodná v podstatě s dřívější užší radou říšskou. Tato říšská rada působením vlády sama uznala obnovení ústavy uherské a tím dualismus a přikročila k nové úpravě ústavy předlitavské. V prosinci 1867

vyhlášena nová ústava pro Předlitavsko, *ústava prosincová*, a zároveň učiněna dohoda s Uhry o otázkách, jež po vyrovnání bylo třeba řešiti. Tak mocnářství habsburské nabylo své nynější podoby dualistické, což se na venek projevilo tím, že kabinetním listem z listopadu 1868 zaveden pro ně nový název, mocnářství nebo říše *rakousko-uherská*.

Podávati výklad o státním zřízení této říše, založeném na vyrovnání s Uhry a na ústavě prosincové a podstatně dosud platném, nemůže býti úkolem tohoto historického přehledu. Stačí říci, že zákony z r. 1867 přiznáno koruně uherské tolik samostatnosti, že se jednotný dříve stát rakouský proměnil tím ve spolek dvou států navzájem samostatných, jež mají krom společného panovníka a společného vojska i některé společné věci a na jejich obstarávání i společné orgány (ministerstvo věcí zahraničních a c. a k. domu, společné ministerstvo války, ministerstvo říšských financí; delegace), ale vnitř se vyvíjejí zcela samostatně a své vzájemné vztahy hospodářské i obchodní upravují dočasnými smlouvami. Obsazením Bosny a Hercegoviny (r. 1878) a pozdější její aneksi (1908) přibyl k oběma státům monarchie rakousko-uherské člen nový, přičleněný k jejímu dualistickému ústrojí jako zvláštní území, jež není připojeno ani k Předlitavsku ani k Uhersku, ale jak v zákonodárství, tak v oboru moci výkonné oběma je podřízeno.

Kdežto propast utvořená zákony z r. 1867 mezi předlitavskou částí říše a korunou uherskou potomní dobou stále se prohlubuje, pokračuje naopak sjednocování zemí předlitavských na základě jejich společné ústavy prosincové. Od ústavy únorové tato ústava lišila se nehledě k tomu, že se týkala pouze Předlitavska, hlavně tím, že sněmům zemským přiznává větší pravomoc zákonodárnou a zásadám konstitučním a liberálním zjednáva rozhodnější platnost (stanoví odpovědnost ministrů i t. zv. obecná neboli základní

práva občanská, zvláště svobodu osobní a z ní plynoucí svobodu svědomí, vědy, tisku, svobodu spolčovací a shromažďovací, dále bezpečnost a neporušitelnost majetku). Po té stránce ústava prosincová později doplněna některými zákony zvláštními, tak zejména zákonem z r. 1874 upravujícím poměr církve katolické ke státu, jímžto zrušen konkordát z r. 1855. Ačkoli ústava prosincová v těchto i jiných věcech byla rozhodným pokrokem proti únorovce, nemohla uspokojiti Čechů, poněvadž bezvýhradně uznávala dualismus jimi tak ostře potíraný. Vidouce, že vláda sama vzdává se jednoty říše, uchylujíc se od zásad hlásaných ještě diplomem říjnovým a ústavou únorovou, Čechové jali se také pro země koruny České vymáhati postavení srovnalé s jejich historickým státním právem. Ale konečným nezdarem velikého státoprávního boje českého, jenž vyvrcholil státoprávní *deklarací* z r. 1868 a *fundamentálními články* z r. 1871, dualistické zřízení říšské uzákoněné r. 1867, a tím i ústavní i správní jednoty Předlitavska ještě byly utvrzeny. Také zavedení *přímých voleb* do říšské rady, jež podle ústavy únorové i prosincové byla obesílána zemskými sněmy, (r. 1873) i pozdější změny volebního řádu do rady říšské, zvláště stanovení všeobecného práva volebního (1907) značily další utužení této jednoty.

Avšak skutečné jednoty v Předlitavsku přec ani dnes není. Je tu společný parlament, převyšující působností i významem daleko zemské sněmy, je tu společné zákonodárství, jsou tu společné nejvyšší úřady a soudy, ale skutečné rozdily mezi jednotlivými zeměmi, vytvořené jejich nestejným vývojem historickým i rozdílností jejich přirozených poměrů, nepřestávají se uplatňovati. Jednotlivé země přese všechnu celkovou stejnotvárnost svého zřízení nepřestávají žiti po některých stránkách vlastním, navzájem odchylným životem, mají svou samostatnou působnost, své vlastní hospodářství, svou vlastní domácnost. V mezích pravomoci,

jež byla jim přiznána, vyvíjejí se samostatně, ne všude stejně zemské instituce ústavní, sociální, hospodářské a kulturní. Tento samostatný vývoj zemí zvláště mocně je podporován jejich nestejnou povahou národnostní. Jako snaha o státní sjednocení zemí rakouských přirozeně vedla ke germanisaci, zprvu skoro bezděčně, později však uvědomělé, tak zmohutnělé národní vědomí v neněmeckém obyvatelstvu této říše a odtud prýšící snaha zachrániti svou národnost a zjednatí jí možnost samostatného vývoje staly se mocnou oporou úsilí o politickou samostatnost zemí, zvláště když se potkaly s nezdarem pokusy o nové národnostní rozdělení říše, jež by nedbalo historicky vytvořených jednotek územních. Zvláště u nás Čechů oboje tato snaha posléze takřka splynula v jedno: usilujeme o svou samostatnost státoprávní i národnostní a v povznesení své národnosti jazykovém, kulturním, hospodářském i politickém právem spatřujeme nejjistější cestu k dosažení žádoucí samostatnosti zemí České koruny v rámci této říše. Proto ani dosavadní nezdar našich snah státoprávních nemusí nás naplňovati malomyslností, neboť rostoucí síla naší národnosti poskytuje nám pro budoucnost záruku, že se domůžeme i takové samostatnosti politické, po jaké toužíme a jaké potřebujeme k plnosti svého národního života.

Doslov. K závěrečným slovům práce napsané několik měsíců před vypuknutím nynější války a otištěné tu bez podstatné změny, třeba dnes připojiti stručnou poznámku. Ačkoli konec této strašlivé války je dosud nedohledný, je přece jisto, že způsobí vážný převrat ve vývoji této říše. Mohlo-li se zprvu někomu zdáti, že dualistický centralismus, podřizující všechny téměř národy říše nadvládě národů německého a maďarského, jak byl uzákoněn r. 1867, válkou bude utužen tak, že snahy ostatních národů a také ovšem našeho národa po samostatnosti politické budou na dlouho takřka udušeny, dnes je již zjevno, že účinek války po té stránce

bude právě opačný. Slavnostní programová prohlášení Čechů, Poláků i Jihoslovanů z května 1917 ukazují, že událostmi doby válečné touha neněmeckých a nemaďarských národů říše po svobodném a samostatném životě politickém nebyla oslabena, nýbrž nabyla síly nebývalé, takže se vtělila v požadavky, které opírajíce se o vznešené heslo sebeurčení národů, daleko vybočují i z rámce jejich dřívějších programů politických. Pokud a jak tyto požadavky budou uskutečněny, nemožno předvídat, že však veliká myšlenka, na níž jsou založeny, dříve či později stane se skutkem, smíme dnes již zajisté pevně doufat i věřit.

OBSAH:

	Str.
Říše rakouská do r. 1526	3
Léta 1526—1848	10
Od roku 1848	25
